

مقاله پژوهشی

افزایش پایداری اجتماعی با احیای منظر پسا صنعت (نمونه موردی: کوره‌های آجرپزی منطقه ۱۹ تهران)

غزل نیک‌زاد*

کارشناس ارشد معماری منظر، دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

سیدامیر منصوری

دانشیار گروه معماری منظر، دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۷/۲۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۰۳ تاریخ قرارگیری روی سایت: ۱۴۰۳/۰۱/۰۱

چکیده | انتقال صنایع داخل شهری حاصل از دوران جهانی شدن صنعت از داخل بافت شهرها به خارج آن مانند آنچه که در منطقه ۱۹ تهران رخ داده است، منجر به شکل‌گیری مناظر پسا صنعت و همچنان مشکلات اجتماعی مختلف و متعدد برای محدوده این مناظر شده است. علی‌رغم این موضوع مناظر پسا صنعت فرصتی برای احیای ابعاد زندگی شهری هستند ولی برنامه‌های شهری که تا به حال اقداماتی براساسشان در منطقه ۱۹ انجام شده است، از جمله طرح جامع ۱۳۸۶ تهران و طرح تفصیلی منطقه ۱۹ (۱۳۸۴) در رفع مشکلات و افزایش پایداری اجتماعی موفق نبوده‌اند. این مقاله در وهله اول به دنبال پاسخ به علت عدم موفقیت رویکردهای به کار برده شده در افزایش پایداری اجتماعی و در وهله دوم چگونگی احیای مناظر پسا صنعت در جهت افزایش پایداری اجتماعی است. به همین جهت پس از مطالعه مفهوم منظر و منظر پسا صنعت، دیدگاه‌های رایج نسبت به آن‌ها و بررسی پایداری اجتماعی، لایه‌های مختلف منظر نمونه موردی تحلیل و ادغام شده‌اند و در نهایت علت عدم موفقیت رویکردهای استفاده شده فعلی و پیشنهاداتی کلی جهت رفع مشکلات اجتماعی محدوده ارائه شده است. نتیجه تحقیق بر آن است که استفاده از تعاریف ناقص این مناظر باعث شکل‌گیری اقدامات صرفاً کالبدی و بی‌توجهی به هویت این مناظر پسا صنعت، مخاطبین اصلی و نیازهایشان شده است. این در حالی است که مشکلات اجتماعی این محدوده نه تنها مرتبط با مسائل کالبدی بلکه تحت‌تأثیر مجموعه‌ای از ویژگی‌ها هستند و تعریف صحیح منظر با تأکید بر ماهیت عینی-ذهنی و کل‌نگری منظر، با بررسی ابعاد مختلف مناظر پسا صنعت می‌تواند باعث ریشه‌یابی مشکلات محدوده شود. مشکلات عموم ساکنین اطراف کوره‌ها که مخاطبین اصلی آن‌ها هستند، نیازمند راهکارهایی همه‌جانبه با توجه به ریشه مشکلات است.

واژگان کلیدی | منظر پسا صنعتی، دستور زبان منظر، کوره‌های آجرپزی، پایداری اجتماعی.

مقدمه | رشد افقی و پرسرعت شهرها در سال‌های اخیر منجر به پیوستن صنایع بزرگ حاصل از صنعتی شدن جهان از محدوده آن‌ها به داخل شهرها شده است. انتقادات شکل‌گرفته نسبت به این موضوع منجر به رهاسازی این سایت‌ها شده و مناطقی که در ابتدا خبر از پیشرفت و رفاه و درآمد زیاد می‌دادند، تبدیل به نواحی خالی از زندگی شدند (Ekman, 2004) که برای محیط اطرافشان معضلاتی از جمله کاهش پایداری اجتماعی ایجاد کرده‌اند. پایداری اجتماعی شامل شاخص‌هایی مانند دسترسی، بهداشت، بهزیستی، انسجام اجتماعی، توزیع عادلانه اشتغال و درآمد، مشارکت محلی، میراث فرهنگی،

آموزش، مسکن، ثبات جامعه، ارتباط، حرکت، عدالت اجتماعی، حس مکان و تعلق است (دانش‌مهر و همکاران، ۱۳۹۷، ۱). توسعه کالبدی منطقه ۱۹ بر اثر رشد تهران، موجب انتقال کوره‌های آجرپزی از منطقه و شکل‌گیری مناظر پسا صنعت شده است. منظر پسا صنعت پدیده‌ای عینی-ذهنی و کل‌نگر در ابتدا معرف ناحیه‌ای سودمند و خوانا به واسطه کاربری اقتصادی‌اش است، که اکنون رها شده، باعث بروز آسیب‌های بسیاری شده و محدوده را به ناحیه‌ای بی‌هویت، ناامن و ناپایدار از نظر اجتماعی تبدیل کرده است. در سال‌های اخیر، علی‌رغم ارائه اقسام برنامه‌ریزی‌های شهری، راه‌حل‌های پیشنهادی انجام شده در برخورد با این کوره‌ها منجر به تبدیل این مناظر به

* نویسنده مسئول: ۰۹۱۲۷۱۴۷۳۲۰، ghazal.nickzad@gmail.com

ما با پیرامونمان (Berque, 2013, 30) منجر به مخاطب‌محوری، اشکال متفاوت تعامل و ادراک محیط، ایجاد ذهنیت سیال و پویای مخاطبین و در نهایت نسبی بودن و پویایی منظر می‌شود (منصوری و همکاران، ۱۴۰۰). بنابراین منظر شهر، ادراک سیال شهروندان از شهر را در ارتباط با نمادها و مصادیق فیزیکی آن‌ها و با بررسی تاریخ و حوادث اجتماعی، مطالعه کرده است (منصوری، ۱۳۸۹، ۳۲). منظر ایجادکننده نوعی سازماندهی فضایی و بصری از عناصر در دو و سه بعد است که به ابژه‌ها اجازه ادراک توسط انسان و اجتماع را می‌دهد (پرتر، ۱۳۹۲، ۱۴). منظر به‌واسطه ارتباط مستقیم با جامعه، توانایی ایجاد پس‌زمینه‌ای قدرتمند برای یادگیری در رابطه با مسائل اجتماعی و امکان شکل‌دهی تصویرهای ذهنی مردم در جامعه، می‌تواند نقشی اساسی در پایداری اجتماعی داشته باشد (Selman, 2008, 24).

ظهور فعالیت‌های صنعتی در شهرها، حومه آن‌ها و روستاها، بر فضاها و مفاهیم شهری تأثیر بسیاری داشته و معماری ویژه‌ای ارائه کرده است (ICOMOS, 2011, 2-7). در نیمه قرن ۲۰ انتقادات گسترده نسبت به فیزیک و جغرافیای صنعتی که به داخل بافت شهری منتقل شده بودند، منجر به رهاسازی آن‌ها و ایجاد نواحی خالی از زندگی شد (Ekman, 2004) که این بر محیط فیزیکی و توپوگرافی تأثیر گذاشت و معضلات اقتصادی، محیط‌زیستی و در نتیجه اجتماعی متعددی را به وجود آورد (Pulatkan, 2021; Loures et al., 2020; Lovell-Anderson, 2019, 164). این روند باعث ادراک منفی انسان‌ها از این مناظر و قطع تعامل مثبت با جامعه شده است. بنابراین منظر پسا صنعت، ناحیه شهری را معرفی می‌کند که در ابتدا به‌واسطه کاربری اقتصادی، سودمند و خوانا بوده ولی اکنون رها شده است (بهارلو، ۱۳۸۹، ۶۶) و یکی از جدی‌ترین مشکلات آن کم‌رنگ شدن حیات اجتماعی اطرافش است.

مسائل و مشکلات چندبعدی مربوط به دگرگونی این زمین‌ها، نیاز به نوعی احیا از طریق اقدام میان‌رشته‌ای مبتنی بر نیازهای جامعه، با ارائه راه‌حل‌های چندمنظوره دراز مدت براساس اهداف فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی را بیان می‌کند (Loures, 2015, 75) و برای دستیابی به یک نتیجه موفق طراحان باید نسبت به ایده‌ها، نیازها و نگرانی‌های افراد مختلف آگاه باشند (Loures & Burley, 2012). توجه به ماهیت هم‌زمان عینی و ذهنی منظر در عرصه عملیاتی

محیط‌های فعال زندگی شهری و افزایش پایداری اجتماعی نشده‌اند. از طرفی یکی از مهم‌ترین وجوه منظر، وجه اجتماعی آن است. با توجه به مشکلات فراوانی که باعث ناپایداری اجتماعی در محدوده شده‌اند، این تحقیق بر آن است تا از طریق شناخت و تحلیل ابعاد و لایه‌های منظر محدوده و ادغام آن‌ها به‌صورت کلیتی یکپارچه با نگاهی بر پایداری اجتماعی به سؤالات زیر پاسخ دهد.

سؤالات اصلی

- ۱- علت عدم موفقیت برنامه‌هایی که تا به امروز در محدوده به‌کاربرده شده‌اند در افزایش پایداری اجتماعی چیست؟
- ۲- چگونه می‌توان با احیای این مناظر پسا صنعت در جهت افزایش پایداری اجتماعی حرکت کرد؟

روش تحقیق

این تحقیق از نوع کاربردی است و در آن از روش توصیفی-تحلیلی استفاده شده است. مطابق تصویر ۱، ابتدا با استفاده از روش جمع‌آوری اطلاعات اسنادی به مطالعه مفهوم منظر، منظر پسا صنعت و مشکلاتش، نگاه‌های رایج نسبت به مناظر پسا صنعت، پایداری اجتماعی و راه‌های تحقق آن پرداخته شد. سپس با ارائه مدل مفهومی منتج از مبانی نظری و ارزیابی آن در نمونه‌موردی در ترکیب با روش اسنادی برای مطالعه طرح‌های قبلی و روش میدانی برای بررسی محدوده به شناخت هدفمند واقعیت‌ها پرداخته شده است. در نهایت با مقایسه کل اطلاعات تجزیه و تحلیل انجام شده و راهکارهای مناسب برنامه‌ریزی و طراحی کوره‌های آجرپزی به‌عنوان نمونه‌ای از مناظر پسا صنعت ارائه شده است.

مبانی نظری

• **منظر و منظر پسا صنعت؛ موضوعی انسانی و اجتماعی**
منظر پدیده‌ای عینی-ذهنی و کل‌نگر است (Lindström, Palanf & Kull, 2013, 104) که در طول تاریخ از تعامل انسان و محیط، به‌دست جامعه و در چارچوب عوامل طبیعی و تاریخی، پدید آمده است (منصوری، ۱۳۸۹، ۳۱). منظر مرتبط با انسان و اجتماع است، مردم از آن هویت می‌گیرند و آن را شکل می‌دهند (بهارلو، ۱۳۸۹). نهفتگی منظر در رابطه

تصویر ۱. مراحل انجام پژوهش. مأخذ: نگارندگان.

در محیط معطوف می‌شود، به گونه‌ای که کنش متقابل انسان و محیط در روند این فعالیت‌ها غیرقابل تفکیک است (Berque, 2013, 30; Gerber & Hess, 2017 & Olwig, 2010, 160). با استفاده از تعاریف کامل و درست ابعاد مختلف منظر پسا صنعت و نیازهای جامعه تحت بررسی قرار می‌گیرند. با توجه به افول کیفیت زندگی اجتماعی اطراف این مناظر و ارتباط تنگاتنگ آن‌ها با جامعه اطرافشان، به نظر می‌رسد که به‌کارگیری سیاست‌های پایداری اجتماعی در این مناظر می‌تواند کارا باشد.

• پایداری اجتماعی و شاخص‌هایش

پایداری رویکردی فرارشته‌ای برای توسعه کیفیت زندگی انسان است که دارای سه جنبه اقتصادی، زیست محیطی و اجتماعی است (Lau & Chow, 2019). هدف پایداری اجتماعی فراهم آوردن دسترسی برابر به منابع اجتماعی، تداوم رابطه انسان و فضا برای مدت طولانی و پشتیبانی فضا از زندگی می‌باشد (Kefayati & Mortarzadeh, 2015, 41 & Raeisi et al., 2010, 103). به‌کارگیری شاخص‌ها به معنای هر چیزی که نشانه‌ای از ویژگی‌های اصلی یک کل را در اختیار قرار دهد (Miller, 2007, 5)، روشی مناسب برای اندازه‌گیری پایداری اجتماعی است. در این پژوهش، به‌دلیل عدم اجماع در تعریف پایداری اجتماعی، آرای افراد مختلف بررسی شدند و نتیجه در قالب شش شاخص اصلی و زیرشاخص‌های مرتبط در جدول ۱ طبقه‌بندی و تعریف شده است.

افزایش شاخص‌های پایداری اجتماعی نیازمند روش‌های انعطاف‌پذیری است. شاخص‌های پایداری باید متناسب با زمان و مکان منحصر به خود تفسیر شوند و ارائه یک راهکار برای بهبود آن‌ها در هر زمان و مکان امکان‌پذیر نیست (نگاری و جوان مجیدی، ۱۳۹۴، ۸). هر یک از شاخص‌ها و زیرشاخص‌هایش در بعد طراحی و برنامه‌ریزی ساماندهی منظر، قابل‌ردیابی‌اند. در جدول ۲ با توجه به نظر متخصصین، تعدادی از راه‌های تحقق این شاخص‌ها در مناظر شهری ارائه شده‌اند.

• جمع‌بندی مبانی نظری

با توجه به موارد فوق، هر یک از شاخص‌های پایداری اجتماعی علاوه بر ارتباط با مسائل کالبدی-معماری که در تعریف‌های رایج منظر پسا صنعت تنها به آن‌ها تکیه شده است با ابعاد دیگر منظر از جمله ابعاد تاریخی، اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی ارتباط دارند و ایجاد تغییرات در قالب یک بعد نمی‌تواند منجر به افزایش این شاخص‌ها شود. ارتباط این شاخص‌ها با ابعاد مختلف از نظر اهمیت متفاوت است و هر یک از آن‌ها روی دیگری تأثیر می‌گذارند. سرمایه و عدالت اجتماعی علاوه بر بسترسازی اجتماعی مبنی بر ترغیب جامعه به مشارکت و تقسیم مساوی منابع و مشاغل و بسترسازی کالبدی از نظر تأمین فضا و دسترسی مناسب نیازمند بهبود وضعیت اقتصادی و امکانات مردم هستند. امنیت متشکل

و مدیریتی امری مهم و منجر به منحصربه‌فرد بودن آن در عین توانایی تکامل است (Greber & Hess, 2017, 719 & 720). دستور زبان منظر شامل دو مرحله رفت و برگشتی، گرامر تحلیلی منظر^۱ و گرامر زاینده منظر^۲ است. گرامر تحلیلی به معنای گزینش عناصر و لایه‌های حاکم و گرامر زاینده به معنای ادغام و سنتز داده‌های مرحله تحلیلی است (پرتار، ۱۳۹۲، ۱۴). مسئله فضا در حوزه عمومی شهر معطوف به ساختار اجتماعی - مکانی زندگی شهری، دارای ابعادی چندگانه و متأثر از نیروهای مختلف اجتماعی، اقتصادی و سیاسی است (ابرقویی فرد و همکاران، ۱۴۰۱، ۸۵)، بنابراین ویژگی‌های مختلف بافت محدوده اطراف هر منظر شهری همچون ویژگی‌های کالبدی-معماری، تاریخی، جمعیتی، اقتصادی و زیست محیطی ابعاد مختلف آن را شکل می‌دهند و در بسترهای پسا صنعتی نیز موضوع اصلی در مرحله گرامر تحلیلی بافت پیرامونی و عناصر فرسوده هستند (پرتار، ۱۳۹۲، ۱۴). در این تحقیق پس از مطالعه مبانی نظری، ویژگی‌های محیط اطراف نمونه‌موردی به‌عنوان ابعاد منظر و عناصر تأثیرگذار بر زندگی اجتماعی محدوده بررسی و خوانش شده است و سپس از طریق مقایسه با مبانی نظری و تجزیه و تحلیل، پیشنهادهایی برای رفع مشکلات اجتماعی ارائه شده است.

• برخی دیدگاه‌های رایج نسبت به مناظر پسا صنعت

بر اساس تعاریف متفاوت منظر با تأکید بر مؤلفه‌های عینی و ذهنی، رویکردهای مختلفی در سطوح طراحی و مدیریتی ارائه شده است. برخی این مناظر را تنها معطوف به بعد عینی می‌دانند و این تعاریف در ترکیب با درک مردم و آلودگی‌های مناظر پسا صنعت رویکردی به سمت تخریب بقایای دوران صنعتی، بازگشت به دوران پیش از صنعت یا عبور از آن به‌طور کامل و در نقطه مقابل آگاهی روزافزون عموم از ضرورت حفظ میراث صنعتی، رویکردی را در جهت حفظ خاطرات کالبدی در پی داشت (Loures, 2008). براین‌اساس از نظر برخی، طراحی منظر باید در یکپارچگی بصری و اکولوژیکی با پیرامونش باشد (Lehenbauer, 2012) و ادغام مفاهیم زیبایی‌شناختی در احیای منظر باعث ایجاد طراحی‌های موفق‌تر می‌شود (Loures et al., 2008, 73). بعضاً، طراحان و برنامه‌ریزان با تمرکز روی مسائل زیبایی‌شناختی-کالبدی، سایر نیازهای جامعه را در اولویت دوم قرار می‌دهند (Forman, 2002; Nijnika & Mather, 2008) و مناظر پسا صنعتی را به پدیده‌ای صرفاً عینی تبدیل می‌کنند. این دیدگاه‌ها شاید بر استفاده پربازده از یک فضای عمومی تأثیر بگذارد اما زمینه‌ساز قطعی کنش‌ها و تعاملات اجتماعی نیستند (ابرقویی فرد و همکاران، ۱۴۰۲، ۴۶).

منظر در معنای درست پدیده‌ای عینی-ذهنی و حاصل تعامل انسان با محیط (منصوری و همکاران، ۱۴۰۰، 62-67; Berque, 1995; Berque, 2013) با ماهیتی چند وجهی است (Loures, 2015, 75) و به هر شکلی از فعالیت‌های انسان

شاخص	زیرشاخص‌ها	برداشت از منابع	تعریف شاخص
سرمایه و مشارکت اجتماعی	- شبکه‌ها و روابط اجتماعی - انسجام و همبستگی اجتماعی - اعتماد اجتماعی	بهزادپور و همکاران (۱۳۹۸)، سجادی و همکاران (۱۳۹۷)، دانش‌مهر و همکاران (۱۳۹۷)، یوسف‌زاده بکاولی و صباغ‌پور (۱۳۹۵)، نوری و مهروان (۱۳۹۵)، غفوریان و همکاران (۱۳۹۶)، مختاری ملک‌آبادی و همکاران (۱۳۹۳)، نسترن و همکاران (۱۳۹۲)، عبدالله‌زاده و همکاران (۱۳۹۲)، Kefayati & Moetezazadeh (2015), Yung & Chan, (2012), Lau & Chaw (2019), Murphy (2012), Bramley et al. (2006), Glasson and Wood (2009), Moore- Colyer & Scott (2005), Mckenzi (2004), Landorf (2011)	سرمایه اجتماعی در مقابل آسیب‌های اجتماعی باعث ترویج همکاری و اتصال بین افراد می‌شود (یوسف‌زاده بکاولی و صباغ‌پور، ۱۳۹۵، ۵ عبدالله‌زاده و همکاران، ۱۳۹۲، ۳۸).
عدالت اجتماعی	- رفع نیازهای اساسی و رفاه - توزیع عادلانه خدمات و رفاه - عدالت فضایی - برابری بین نسلی و اقشار اجتماعی	بهزادپور و همکاران (۱۳۹۸)، نسترن و همکاران (۱۳۹۲)، عبدالله‌زاده و همکاران (۱۳۹۲)، مختاری ملک‌آبادی و همکاران (۱۳۹۳)، یوسف‌زاده بکاولی و صباغ‌پور (۱۳۹۵)، Lau & Chaw (2019), Yung & Chan (2012), Murphy (2012), Landorf (2011), Colantonio (2011), Spangenberg & Omann (2006), Gats and Lee (2005), Mckenzi (2004), Moore-Colyer & Scott (2005)	عدالت اجتماعی به معنای میزان و نحوه توزیع خدمات و مسالوات در تخصیص کاربری اراضی و منطقه‌بندی منابع در میان واحدهای فضایی است (عبدالله‌زاده و همکاران، ۱۳۹۲، ۳۸).
امنیت	- انسجام کالبدی- فضایی - خوانایی - نفوذپذیری	بهزادپور و همکاران (۱۳۹۸)، سجادی و همکاران (۱۳۹۷)، تین و همکاران به نقل از دانش‌مهر و همکاران (۱۳۹۷)، یوسف‌زاده بکاولی و صباغ‌پور (۱۳۹۵)، غفوریان و همکاران (۱۳۹۶)، موحد و همکاران (۱۳۹۳)، مختاری ملک‌آبادی و همکاران (۱۳۹۲)، نوری و مهروان (۱۳۹۵)، Glasson & Wood (2009), Spangenberg & Omann (2006), Bramley et al. (2006), Gats and Lee (2005), Kefayati & Moetezazadeh (2015)	امنیت دارای دو بعد عینی (کاهش یا فقدان جرم) و ذهنی (ادراک و احساس عموم) (نسترن و همکاران، ۱۳۹۲، ۱۶۲)، به معنای فراغت افراد جامعه از ترس، اضطراب و تهدید و مصون ماندن عقاید، جان، مال، شغل و ... از هر نوع تهدید است (یوسف‌زاده بکاولی و صباغ‌پور، ۱۳۹۵، ۴).
حس تعلق و هویت	- در نظر گرفتن ریشه‌های فرهنگی، مذهبی و تاریخی جامعه - آگاهی و شناخت تفاوت فرهنگ‌ها و جوامع	بهزادپور و همکاران، ۱۳۹۸؛ غفوریان و همکاران (۱۳۹۶) موحد و همکاران (۱۳۹۳)، نسترن و همکاران (۱۳۹۲)، عبدالله‌زاده و همکاران (۱۳۹۲)، یوسف‌زاده بکاولی و صباغ‌پور (۱۳۹۵)، مختاری ملک‌آبادی و همکاران (۱۳۹۳)، Yung & Chan (2012), Colantonio (2011), Glasson & Wood (2009), Bramley et al. (2006), Mckenzi (2004), Lau & Chaw (2019), Murphy (2012)	حس تعلق ارتباط محکم میان مردم و مکان است (غفوریان و همکاران، ۱۳۹۵، ۳۵) و انطباق محیط با توانایی‌های احساسی، ذهنی و ساختارهای فرهنگی را هویت می‌گویند (نوریان و عبدالله‌ی ثابت، ۱۳۸۷).
انعطاف‌پذیری	- سازگاری - تنوع - آسایش اقلیمی و رضایت جامعه	نوری و مهروان (۱۳۹۵)، یوسف‌زاده بکاولی و صباغ‌پور (۱۳۹۵)، عبدالله‌زاده و همکاران (۱۳۹۲)، مختاری ملک‌آبادی و همکاران (۱۳۹۳)، Gats & Lee (2005), Colantonio (2011)	انعطاف‌پذیری رویکردی برای دستیابی به شرایط جدید براساس خواسته‌های متغیر است (یوسف‌زاده بکاولی و صباغ‌پور، ۱۳۹۵، ۷) و در سه نوع تنوع، سازگاری و تغییرپذیری ظاهر می‌شود (Kefayati & Mortezaazadeh, 2015, 46).
سرزندگی	- فعالیت پذیری و وجود فضای عمومی - وجود سکونت	یوسف‌زاده بکاولی و صباغ‌پور (۱۳۹۵)، نوری و مهروان (۱۳۹۵)، موحد و همکاران (۱۳۹۳)، عبدالله‌زاده و همکاران (۱۳۹۲)، بهزادپور و همکاران (۱۳۹۸)، نسترن و همکاران (۱۳۹۲)	میزان حضور شهروندان در فضای شهری سرزندگی در فضا را تخمین می‌زند (یوسف‌زاده بکاولی و صباغ‌چور، ۱۳۹۵، ۵).

به آنچه که در این پژوهش ذکر شد، تصویر ۲ به‌عنوان ابزاری برای تحلیل نمونه‌موردی به جهت افزایش پایداری اجتماعی در مناظر پسا صنعتی در نظر گرفته شد.

بررسی نمونه‌موردی

منطقه ۱۹ از جمله مناطق حاشیه‌ای در جنوب‌غربی تهران است که شکل‌گیری آن با احداث پادگان، کارگاه‌های صنعتی، کوره‌های آجرپزی و سکونتگاه‌های کارگری در دهه

از ابعاد ذهنی و کالبدی، نیازمند بهبود شرایط کالبدی، اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی است. حس تعلق و هویت ضمن ارتباط تنگاتنگ با عوامل تاریخی جامعه، نیازمند جلب رضایت مردم نسبت به وضعیت کالبدی، اجتماعی و اقتصادی در جهت افزایش ماندگاری آن‌ها در مکان است. مهمترین عوامل در افزایش انعطاف‌پذیری، کالبد محدود و شرایط درست زیست‌محیطی جهت ایجاد تنوع در فعالیت‌ها است و در نهایت وجود سرزندگی بستگی به ابعاد مختلف کالبدی، اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی دارد. با توجه

افزایش پایداری اجتماعی با احیای منظر پسا صنعت ...

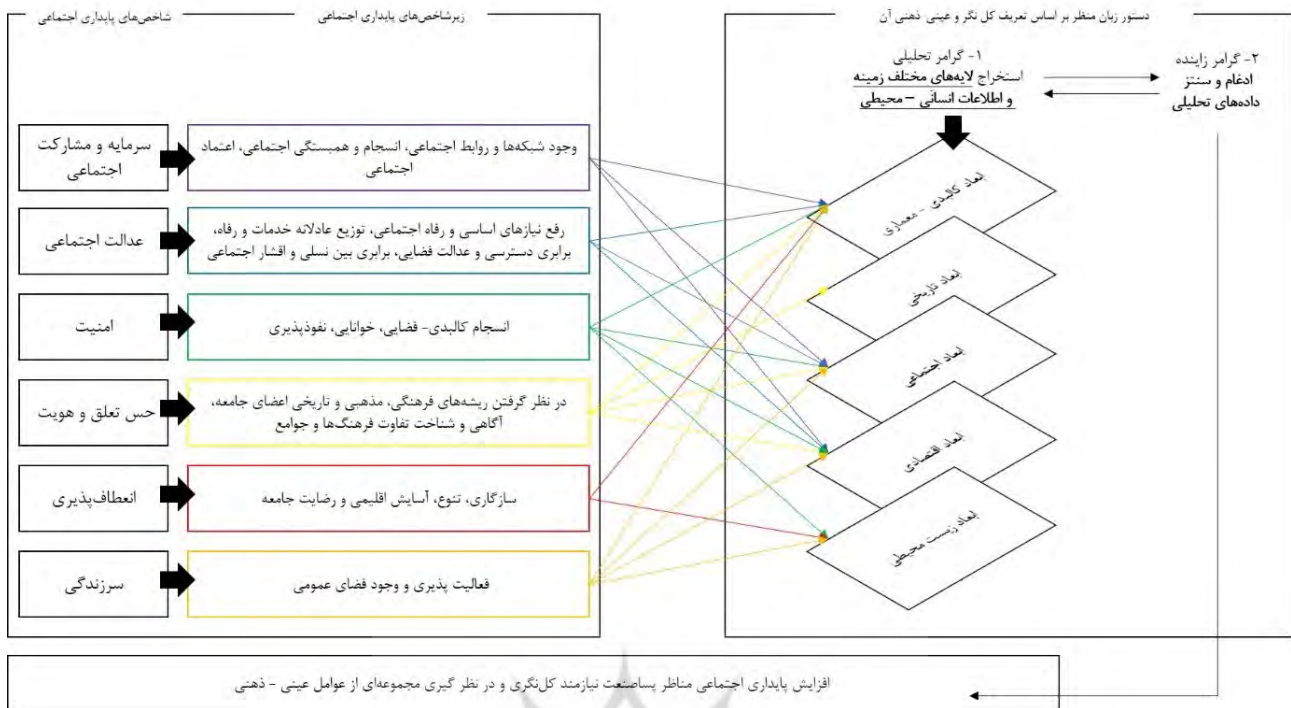
جدول ۲. برخی از اصول و سیاست‌های تحقق پایداری اجتماعی در منظر براساس نظر صاحب‌نظران. مأخذ: نگارندگان.

شاخص	عوامل کالبدی (عینی)	سایر عوامل (ذهنی)
سرمایه اجتماعی	- مبلمان مردم‌گرا و پیاده‌مدار (سجادی، ۱۳۹۷، ۲۵) - تراکم و پیوستگی فضا و پیاده‌مداری (یوسف‌زاده بکاولی و صباغ‌پور، ۱۳۹۵، ۳) - بسترسازی کالبدی و دعوت‌کنندگی فضا (Kefayati & Mortarzadeh, 2015, 46) - دسترسی‌پذیری (بهزادپور و همکاران، ۱۳۹۸، ۱۸۴)	- بسترسازی اجتماعی (یوسف‌زاده بکاولی و صباغ‌پور، ۱۳۹۵، ۳) - تنوع فعالیت‌ها (Kefayati & Mortarzadeh, 2015, 46) - روش‌های مشارکتی (نگاری و جوان مجیدی، ۱۳۹۴)
عدالت اجتماعی	- کاربری صحیح اراضی و منطقه‌بندی (عبدالله‌زاده و همکاران، ۱۳۹۲، ۳۸) - حذف موانع حرکتی معلولان و سالمندان (نوری و مهروان، ۱۳۹۵، ۳۰) - افزایش دسترسی به خدمات کلیدی (Murphy, 2012, 19)	- فراهم آوردن نیازهای اولیه (نوری و مهروان، ۱۳۹۵، ۳۰ و Murphy, 2012, 19) - کاربری‌های خدماتی، ورزشی، فرهنگی و آموزشی (بهزادپور و همکاران، ۱۳۹۸، ۱۸۴ و Murphy, 2012, 19) - افزایش رضایت از مسکن (عبدالله‌زاده و همکاران، ۱۳۹۲، ۳۸) - تخصیص منابع و خدمات به واحدهای مختلف و اقشار کم‌توان (عبدالله‌زاده و همکاران، ۱۳۹۲، ۳۸) - افزایش فرصت‌های شغلی (Murphy, 2012, 19)
امنیت	- حل مسائل تداخل ترافیکی پیاده و سواره (سجادی و همکاران، ۱۳۹۷، ۲۵) - جداریه شهری ایمن (Kefayati & Mortarzadeh, 2015, 46) - کالبد نفوذپذیر و انعطاف‌پذیر (Raеisi et al., 2010, 105) - سلسله مراتب فضایی (بهزادپور و همکاران، ۱۳۹۸، ۱۹۳)	- افزایش احساس برخورداری از حمایت جامعه (عطایی همدانی و فتحی، ۱۳۹۰) - افزایش کنترل‌پذیری (Kefayati & Mortarzadeh, 2015, 46) - کاربری شبانه‌روزی و ارتقا کیفیت نورپردازی شبانه (سجادی و همکاران، ۱۳۹۷، ۲۵ و بهزادپور و همکاران، ۱۳۹۸، ۱۹۳) - مدیریت و نگهداری همه جانبه (بهزادپور و همکاران، ۱۳۹۸، ۱۸۴)
حس تعلق و هویت	- توجه به اندازه، مقیاس، اجزاء، تنوع، فاصله، بافت و تزیینات (غفوریان و همکاران، ۱۳۹۶، ۳۵؛ Raеisi, 2010, 105) - ایجاد فضاهای با هویت معماری (نگاری و جوان مجیدی، ۱۳۹۴: ۷) - حفظ عناصر و نشانه‌های محلی (بهزادپور و همکاران، ۱۳۹۸، ۱۸۴) - افزایش خوانایی کالبد (عبدالله‌زاده و همکاران، ۱۳۹۲؛ Kefayati & Mortarzadeh, 2015, 48)	- توجه به ریشه‌های تاریخی و فرهنگی در برنامه‌ها و فعالیت‌ها (نگاری و جوان مجیدی، ۱۳۹۴) - نمادگرایی (بهزادپور و همکاران، ۱۳۹۸، ۱۹۳) - حذف کاربری‌های ناسازگار (بهزادپور و همکاران، ۱۳۹۸، ۱۹۳) - سلسله مراتب دسترسی با توجه به نوع فعالیت (Kefayati & Mortarzadeh, 2015, 48) - افزایش مدت زمان سکونت (نوری‌زاده و همکاران، ۱۳۹۶)
انعطاف‌پذیری	- کالبد تطبیق‌پذیر چندعملکردی (یوسف‌زاده بکاولی و صباغ‌پور، ۱۳۹۵، ۷) - افزایش تعداد نقاط دسترسی (یوسف‌زاده بکاولی و صباغ‌پور، ۱۳۹۵، ۹) - بهره‌گیری از معماری منعطف، ساختمان‌ها و کالبد‌های به‌جامانده (نوری و مهروان، ۱۳۹۵، ۳۱)	- در نظرگیری خواسته‌های متغیر مخاطبین (یوسف‌زاده بکاولی و صباغ‌پور، ۱۳۹۵، ۷) - افزایش کمی و کیفی قابل استفاده بودن فضا (Kefayati & Mortarzadeh, 2015, 46)
سرزندگی	- کیفیت مناسب ابنیه و مسیرهای حرکتی (نوری و مهروان، ۱۳۹۵، ۳۱) - شبکه فضای سبز (بهزادپور و همکاران، ۱۳۹۸، ۱۹۳) - فضای عمومی مناسب (عبدالله‌زاده و همکاران، ۱۳۹۲)	- امکان زندگی برای گروه‌های متفاوت اجتماعی (عبدالله‌زاده و همکاران، ۱۳۹۲) - مجاورت با کاربری‌های جذاب (نوری و مهروان، ۱۳۹۵، ۳۱) - ایجاد فعالیت‌های اقتصادی و فرصت‌های شغلی (Murphy, 2012, 19)

انجام شده است که در نتیجه آن تعداد ده عدد از ۳۸ کوره به فضاهای مسکونی و تعدادی دیگر به پارک، مجموعه ورزشی و زمین فوتبال تبدیل شده‌اند. این نه تنها در رفع مشکلات کارآمد نبوده، بلکه در مواردی منجر به تشدیدشان شده است. مطالعه سایر طرح‌های اجرا شده در منطقه به شناخت نحوه برخورد با آن کمک می‌کند. بدین منظور در این پژوهش طرح‌های مذکور در کنار توصیف و تحلیل ویژگی‌های محدود بررسی شده است.

• بررسی ابعاد منظر محدوده و اقدامات طرح جامع

۴۰ آغاز شد (موحد و همکاران، ۱۳۹۳، ۵۴۲-۵۵۸ و موحد و احمدی، ۱۳۹۷، ۶۵). در حال حاضر اراضی غیرفعال این منطقه، مشکلاتی همچون رکود اقتصادی، آلودگی محیطی و بصری، اختلال در خدمات و دسترسی، کاهش نفوذپذیری و سرزندگی و ناامنی را برای رشد اجتماعی ایجاد کرده‌اند (همان، ۵۹). آنچه که در سایت کوره‌های آجرپزی وجود دارد، منظری راوی تاریخ منطقه است که همواره بر محیط و جامعه اطراف خود تأثیر دارد. موضوع کوره‌های آجرپزی بعد از تعطیلی آن‌ها، در طرح جامع ۱۳۸۶ تهران و گزارش طرح تفصیلی در سال ۱۳۸۴ مطرح و اقداماتی براساس آن‌ها

تصویر ۲. ارتباط شاخص‌های پایداری اجتماعی با ابعاد مختلف دستور زبان منظر. مأخذ: نگارندگان.

هندسی معابر، ایجاد مرکزیت خدماتی و ایجاد سلسله‌مراتب را بیان کرده است (همان، ۴۷-۴۹). نتایج خیابان‌کشی‌های عریض دو طرح با ایجاد فضای ناامن و بلااستفاده و کاهش عدالت دسترسی مشکلات بافت را تشدید کرده‌اند.

از نظر معماری بسیاری از پلاک‌ها از جمله میل‌های کوره‌ها تخریبی و فرسوده به حساب می‌آیند و براین اساس یکی از راهبردهای طرح جامع بهسازی، نوسازی و بازسازی بافت‌های فرسوده است (نهاد مطالعات و تهیه طرح‌های توسعه شهری تهران، ۱۲۸۶، ۱۱) و طرح تفصیلی نیز ارتقا پایداری فیزیکی ابنیه را مطرح می‌کند (مهندسین مشاور نقش پیراوش، ۱۳۸۴، ۴۹). نتیجه این راهبردها نشان از ساختمان‌سازی متراکم، متأثر از شهرسازی مدرن متضاد با معماری کوره‌ها و فراموشی هویت معماری این مناظر دارد که باعث ناخوانایی و کاهش حس تعلق و هویت است.

-تاریخی

این منطقه تا سال ۱۳۴۳ روستایی-کشاورزی بوده است. بین سال‌های ۱۳۴۳ تا ۱۳۵۸ با ایجاد پادگان و کارگاه‌های صنعتی و کوره‌های آجرپزی فرآیند جذب جمعیت و رشد لکه‌های مسکونی در منطقه شروع شد که در بین سال‌های ۱۳۵۸ تا ۱۳۶۶ منجر به استحاله کامل بافت روستایی و توسعه شتابان جمعیت و مراکز سکونت‌گاهی شد. از سال ۱۳۶۶ با ثبات قانون، احداث کاربری‌های خدماتی و کاهش رشد جمعیت و ساخت‌وساز، تعطیلی کوره‌ها و معضلات ناشی از آن شکل گرفت (مهندسین مشاور نقش پیراوش، ۱۳۸۴؛ بهارلو، ۱۳۸۸).

سال ۱۳۸۶ و گزارش طرح تفصیلی ۱۳۸۴

-کالبدی-معماری

کالبد محدود، حاصل اسکان شتابان زمان شکل‌گیری محدوده، تابع عناصر به‌جامانده مانند کوره‌ها و زمین‌های بایر و به علت شیب زمین و فقدان مرز و نشانه، چندبخشی، فشرده و ناپایدار است (مهندسین مشاور نقش پیراوش، ۱۳۸۴). این کالبد با بافت غیرمنسجم، ناخوانا و فضاهای بی‌دفاع باعث کاهش امنیت و حس تعلق، به علت انتظام درونی نابرابر باعث کاهش عدالت اجتماعی و بنابر ایجاد فضاهای غیرقابل استفاده با بستر نامناسب برای فعالیت‌های اجتماعی منجر به کاهش سرمایه اجتماعی و انعطاف‌پذیری است.

طرح جامع ۱۳۸۶، راهبردهایی همچون ساماندهی و صیانت از محدوده و حریم تهران، بهبود وضعیت شبکه‌های ارتباطی، ایمن‌سازی در برابر سوانح، بهبود وضعیت کالبدی و پهنه‌بندی نحوه استفاده از اراضی را پیشنهاد داده است (نهاد مطالعات و تهیه طرح‌های توسعه شهری تهران، ۱۳۸۶، ۲-۱۰). علاوه بر این امتداد محورهای شکوفه و شقایق در محدوده کوره‌ها از عمده‌ترین پیشنهادهای این طرح می‌باشد. طرح تفصیلی نیز در بیان چشم‌اندازها به انطباق منطقه در بخش جنوبی بر محور آزادگان و ایجاد محورهای ارتباطی شرقی و غربی تأکید می‌کند (مهندسین مشاور نقش پیراوش، ۱۳۸۴، ۴۵). طرح تفصیلی نیز هفت راهبرد عموماً کالبدی از ۱۷ راهبرد همچون گسترش محورهای شرقی-غربی، اصلاح ساخت کالبدی-فضایی، اصلاح بافت مسکونی ناپیوسته، گسترش سیستم حمل‌ونقل، اصلاح

عینی هستند. آخرین بند این راهبرد جلب مشارکت عمومی برای ارتقا کیفیت زندگی است (نهاد مطالعات و تهیه طرح‌های توسعه شهری تهران، ۱۳۸۶، ۹). طرح تفصیلی نیز به ارتقای کیفی سکونت و تقویت رابطه ساکن و مسکون و جلب مشارکت مردم در تحقق‌پذیری طرح اشاره می‌کند (مهندسین مشاور نقش پیرواوش، ۱۳۸۴، ۴۹). با توجه به حضور کوره‌نشینان، معنادان، زندگی سایر مردم محدوده و گله‌مندی آن‌ها به نظر می‌رسد که هیچ یک از این راهبردهای غیرکالبدی نیز منجر به کاهش مشکلات نشده است، چرا که صرفاً به صورت تئوری مطرح شده‌اند و در عمل قبل از تصویب راهبردها و الگوهای پیشنهادی نه از مشارکت و نه از افزایش حس بین ساکن و مسکون استفاده نشده است.

اقتصادی

کوره‌های آجرپزی در ابتدا با ایجاد چرخه اقتصادی سودمند، روی محدوده تأثیر مثبت داشته‌اند اما پس از غیرفعال شدن منجر به مشکلاتی چون متوقف شدن فعالیت نیروی کار کوره‌ها و افول وضعیت اقتصادیشان شدند. امروزه بیشتر ساکنین، مشغول در خدمات شهری و خرده‌فروشی‌های مجاور و از نظر رفاه اقتصادی، کمتر از متوسط تهران هستند (مهندسین مشاور نقش پیرواوش، ۱۳۸۴؛ بهارلو، ۱۳۸۸، ۵۹). این موضوع علاوه بر نابرابری با سایر محلات و مناطق تهران و کاهش عدالت اجتماعی از نظر برابری بین اقشار، باعث عدم رشد سکونت شده و ساکنین در حدی با مشکلات اقتصادی خود درگیر هستند که سرزندگی یا وقتی برای مشارکت محلی ندارند. براین اساس سرزندگی و سرمایه اجتماعی نیز رو به کاهش هستند. درحالی‌که طرح تفصیلی ۱۳۸۴ راهبردی برای مقابله با مسائل اقتصادی ارائه نمی‌کند، طرح جامع ۱۳۸۶ به راهبرد توسعه اقتصادی شهر تهران اشاره می‌کند (نهاد مطالعات و تهیه طرح‌های توسعه شهری تهران، ۱۳۸۶، ۴). این راهبرد، تهران را شهری با عملکرد اقتصادی جهانی می‌بیند و ضمن ارائه پیشنهادهای برای جایگزینی صنایع متوسط و کوچک با فناوری بالا، افراد کم‌توان، کم‌سواد و بی‌بضاعت را نادیده می‌گیرد.

علاوه بر این محدوده دارای اقتصاد حاشیه‌ای همراه با ویژگی‌های بارز خدماتی است و در بیشتر نقاط از نظر عملکرد اقتصادی پذیرای کاربری‌های فرامنطقه‌ای و آلوده می‌باشد (مهندسین مشاور نقش پیرواوش، ۱۳۸۴). امروزه تنها تعداد محدودی از فعالیت‌های تجاری با کارکرد محله‌ای و اداری و آموزشی و به صورت متمرکز به چشم می‌خورد. وجود فعالیت‌های فرامنطقه‌ای که کشاکش بین کاربری مسکونی و این فعالیت‌ها و جمعیت‌زدایی را به دنبال دارد، منجر به کاهش سرمایه اجتماعی، حس تعلق و هویت، عدالت اجتماعی

پس، کوره‌های آجرپزی عامل اولیه ایجاد محدوده، دارای نقش مؤثر در ادوار و یادآور گذشته و هویت منطقه و ساکنین آن هستند، اما آنچه که امروزه در منطقه ۱۹ قابل مشاهده است. بی‌توجهی به هویت این مناظر پسا صنعتی با تخریب، تزیین و بی‌توجهی به آن‌ها و در نتیجه کاهش حس تعلق و هویت است. طرح جامع ۱۳۸۶ از لحاظ نظری به سمت «منظر به‌عنوان عامل هویت‌دهنده» حرکت کرده است (محملی ایبانه، ۱۳۹۰، ۱۰۳). اما با ارائه راهبرد ساماندهی و ارتقاء هویت سیما و منظر شهری در جهت معماری و شهرسازی ایرانی-اسلامی (نهاد مطالعات و تهیه طرح‌های توسعه شهری تهران، ۱۳۸۶، ۹)، به هویت صنعتی منطقه توجه کرده است. طرح جامع علی‌رغم ارائه راهبرد حفاظت از میراث طبیعی، تاریخی و فرهنگی شهر تهران، از نقش کوره‌ها در هویت منطقه یاد نمی‌کند بلکه مهمترین عامل هویت مناطق شهری تهران را مساجد می‌شمارد (همان). طرح تفصیلی اولین راهبرد خود را تبدیل منطقه ۱۹ به مکانی با هویت و تشخیص منطقه ای معرفی میکند اما در کاربری‌های پیش‌بینی شده برای کوره‌ها، تنها به زمین باقی‌مانده از تخریب و پاکسازی کوره‌ها توجه کرده و بدون توجه به تاریخ، کوره‌ها را معضلی بدون ارزش معرفی کرده است (بهارلو، ۱۳۸۸). تبدیل گودهایی با مساحت زیاد، که دچار جدافتادگی هویتی از محدوده هستند، به فضای صرفاً تفریحی- فرهنگی مانند پارک که در نتیجه طرح‌های فرادست شکل گرفته، آن‌ها را به مکانی بی‌دفاع و متروکه تبدیل کرده است.

اجتماعی

کوره‌های فعال، جاذب مهاجرین شهرهای مختلف بوده‌اند و محدوده از نظر اجتماعی داری بافت همگنی نیست و ساختار اجتماعی آن متأثر از عوامل قومی، زبانی و فرهنگی است (همان و مهندسین مشاور نقش پیرواوش، ۱۳۸۴). به علاوه کوره‌ها با درگیری تمامی اعضای خانواده در کار باعث محروم شدن بچه‌ها از تحصیل و به‌وجود آمدن قشر ثابت کاری با وضعیت نامناسب اجتماعی شدند. مهاجرپذیر بودن محدوده، کیفیت کم زندگی قشر مذکور و دلایل ناکافی برای استمرار زندگی منجر به حضور موقت ساکنین و بنابر آن عدم شکل‌گیری مرادوات اجتماعی و جمعیت و سکونت‌زدایی شده است. این موضوع در بافت خالی از سکنه نمود دارد و منجر به کاهش حس تعلق و هویت، سرمایه اجتماعی، امنیت، سرزندگی و عدالت اجتماعی است. از نظر اجتماعی طرح جامع ۱۳۸۶ راهبرد توسعه و ساماندهی اسکان جمعیت را ارائه می‌دهد اما در زیرمجموعه آن بر توزیع جمعیت و وسعت کاربری‌های مسکونی، تعدیل نابرابری‌ها از طریق ساماندهی وضعیت توزیع فضاهای خدماتی و تأمین امنیت با ساماندهی شبکه‌های دسترسی مناسب اشاره می‌کند که همه اقداماتی کالبدی و

شامل نقشه محدودۀ شهر، حریم شهر، سازمان فضایی کلی و ضوابط ساخت‌وساز را ارائه می‌دهد (نهاد مطالعات و تهیه طرح‌های توسعه شهری تهران، ۱۳۸۶) که همه آن‌ها بر جنبه‌های کالبدی تأکید دارند و سایر عوامل غیرکالبدی که طبق نظر صاحب‌نظران در جدول ۲ ذکر شد را پوشش نمی‌دهد. طرح تفصیلی نیز ضمن بررسی عوامل مختلف در منطقه، مشکلات آن را در ناپیوستگی درونی، الگوی بافت ناپیوسته و عدم انتظام بافت از حیث عملکرد و خدمات خلاصه می‌کند و با ارائه اسناد حدود منطقه، الگوی شبکه معابر اصلی و الگوی مراکز محلات براساس تقسیمات کالبدی (مهندسین مشاور نقش پیراوش، ۱۳۸۴) از اقدامات کالبدی چندان فراتر نمی‌رود.

• جمع‌بندی مطالعه نمونه موردی

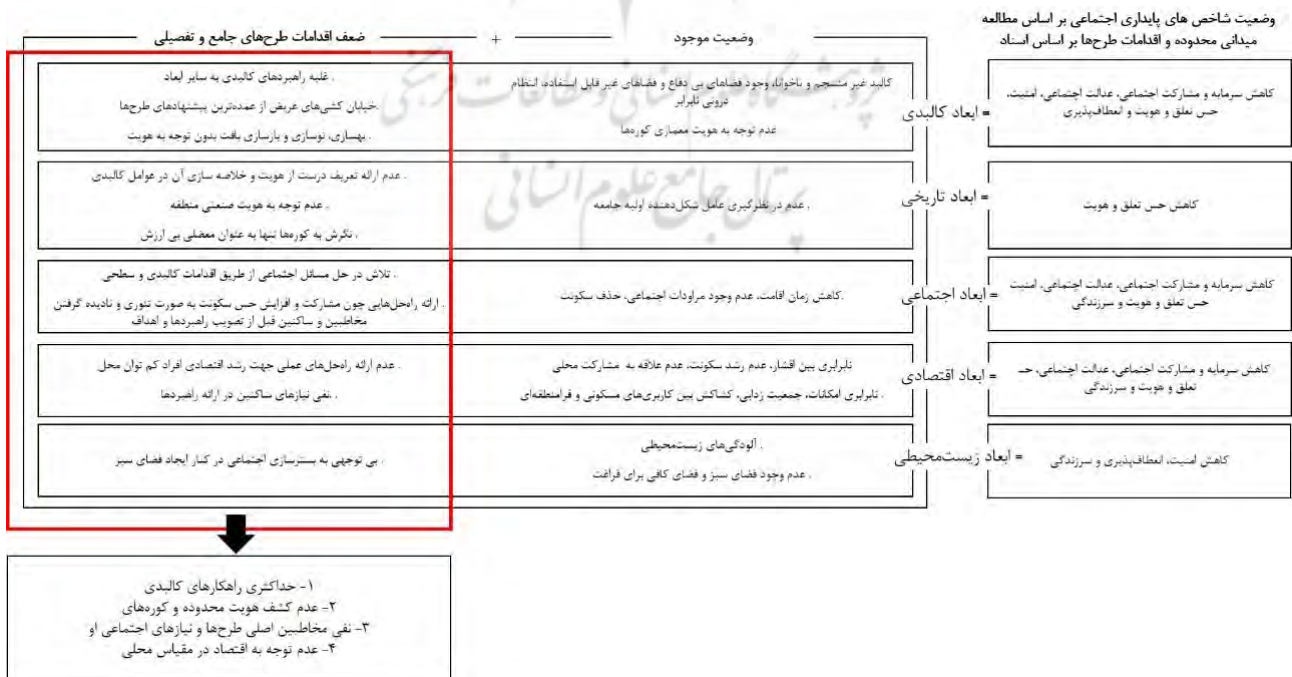
با توجه به تصویر ۳، خوانش ابعاد مختلف این مناظر پسا صنعت از نظر ابعاد کالبدی، تاریخی، اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی، و بررسی اقدامات دو طرح ذکر شده، نشان‌دهنده کاهش شاخص‌های پایداری اجتماعی و معرف ریشه این مشکلات است. راهبردهای پیشنهادی در دو طرح بررسی شده در این پژوهش با درپیش گرفتن تعاریف کالبدمحور، عدم توجه به هویت این مناظر، نفی مخاطبین اصلی و نیازهای آن‌ها و عدم توجه به مقیاس محلی در ارائه راهبردها، به ابعاد غیر کالبدی مؤثر بر پایداری اجتماعی یا به صورت سطحی یا صرفاً تئوری توجه کرده است.

از نظر دسترسی به رفاه و امکانات و سرزندگی می‌شود. طرح تفصیلی ۱۳۸۴ در راهبردها به حذف کاربری‌های ناسازگار با بافت مسکونی و مقابله با مراکز آلاینده اشاره می‌کند اما در مقابل با نفی نیازهای ساکنین اطراف در راهبردهای دیگر بهره‌گیری از این اراضی به منظور مواجهه با بحران و استقرار سایر فعالیت‌های فرامنطقه‌ای را پیشنهاد می‌دهد (همان، ۴۷)

- زیست محیطی

استقرار کوره‌های آجرپزی باعث ایجاد معضلات متعدد از جمله وجود گرد و غبار در هوا و تأثیر روی مخاطب و کالبد، آلودگی زیست‌محیطی و در نهایت کاهش امنیت جانی شده است. به علاوه کوره‌ها با ایجاد انقطاع در اکوسیستم و بستر غیرقابل نفوذ، رشد طبیعی گیاهان را محدود کرده‌اند. وجود گودهای عاری از فضای سبز مناسب به عمق پنج تا ۲۰ متر باعث عدم وجود فضای مناسب جهت اوقات فراغت و کاهش انعطاف‌پذیری و سرزندگی است. فضای سبز فعلی شامل درختان جوانی مانند چنار، افاقیا و زبان‌گنجشک و بید است که در نتیجه راهبردهایی همچون حفاظت از محیط‌زیست و توسعه فضاهای سبز و عمومی در طرح جامع ۱۳۸۶ (نهاد مطالعات و تهیه طرح‌های توسعه شهری تهران، ۱۳۸۶، ۸ و ۱۳) و ارتقا محیط‌زیست در طرح تفصیلی (مهندسین مشاور نقش پیراوش، ۱۳۸۴، ۴۷) به صورت متمرکز و بدون قاعده و بسترسازی اجتماعی کاشته شده‌اند و منجر به ایجاد فضاهای بی‌دفاع شده‌اند.

در نهایت طرح جامع مصوب ۱۳۸۶ مجموعه‌ای از اسناد

تصویر ۳. وضعیت شاخص‌های پایداری اجتماعی با توجه به ابعاد مختلف وضعیت موجود و اقدامات طرح جامع ۱۳۸۶ و طرح تفصیلی ۱۳۸۴. مأخذ: نگارندگان.

جمع‌بندی پژوهش

اکنون روی شاخص‌های پایداری اجتماعی تأثیر منفی گذاشته‌اند. بررسی ابعاد مختلف منظر براساس تعریف درست آن به‌عنوان پدیده‌ای عینی-ذهنی و کل‌نگر به معنای در نظرگیری بیش از یک جدول ۳. تحلیل پایداری اجتماعی نمونه‌موردی با خوانش ابعاد منظر و ارائه پیشنهادات کلی. مأخذ: نگارندگان.

کوره‌های آجرپزی به‌عنوان یک منظر پسا صنعتی همواره در شکل‌گیری هویت محدوده مورد بررسی نقشی مهم داشته‌اند و

شاخص	عناصر	نتیجه و ریشه	اقدامات کالبدمحور	سایر اقدامات
سرمایه و مشارکت اجتماعی	کالبدی	- فضای غیر قابل استفاده و دسترس	- رفع جدا افتادگی فیزیکی گودها	- توجه به علاقه‌مندی‌های مخاطبین اصلی
	اجتماعی	- بافت چندبخشی	- بستر سازی کالبدی محدوده متناسب با نیاز مخاطبین	- ایجاد غرفه‌های کار اشتراکی
	اقتصادی	- حضور موقت	- عدم علاقه و وقت برای مشارکت محلی	- ایجاد شغل و درآمد
عدالت اجتماعی	کالبدی	- بافت چندبخشی	- افزایش انتظام درونی با استفاده از گودها	- احداث واحدهای صنعتی با توجه به مهارت اهالی
	اجتماعی	- قشر ثابت کارگری	- حذف موانع حرکتی کوره‌ها با استفاده از پله و رمپ	- احداث واحدهای اداری و اشتغال‌زایی در محدوده
	اقتصادی	- فقر و درآمد کم	- نابرابری با سایر محلات	- تدوین خدمات شهری
امنیت	کالبدی	- تراکم و فشردگی	- کالبد ناخوانا	- ایجاد زندگی شبانه‌روزی
	اجتماعی	- بافت چندبخشی	- فضاهای غیر قابل دفاع در برابر زلزله، جرایم و برای عابران	- ایجاد فضای سبز برای مقابله با گرد و خاک
	زیست‌محیطی	- حضور موقت	- بافت خالی	- در نظرگیری کیوسک انتظامی
حس تعلق و هویت	کالبدی	- تضاد بین معماری ابنیه و کوره‌ها	- کالبد ناخوانا	- ایجاد انگیزه برای حفظ سکونت در محدوده
	تاریخی	- فراموشی اهمیت کوره‌ها	- عدم توجه به هویت تاریخی جامعه	- احداث بازارچه‌های قومی و صنعتی برای ارائه محصولات
	اجتماعی	- حضور موقت	- کاهش زمان سکونت	- ایجاد کاربری موزه در رابطه با تاریخ کوره‌ها و افزایش آگاهی مردم
انعطاف‌پذیری	کالبدی	- بافت چندبخشی	- جمعیت‌زدایی	- ایجاد کاربری‌های انعطاف‌پذیر تعاملی با مشارکت اقشار در فصول و زمان‌های مختلف با توجه به خواست‌های متغیر
	زیست‌محیطی	- تراکم و فشردگی	- فضاهای غیر قابل استفاده و دسترس	- در نظرگیری کاربری فرمانطقه‌ای و فرامحله‌ای
	اجتماعی	- بافت چندبخشی	- نبود فضای فراغت	- ایجاد کاربری تفریحی برای اهالی
سرزندگی	کالبدی	- فقر و درآمد کم	- عدم رشد سکونت	- ایجاد کاربری‌های توریستی جهت حفظ و جذب اشتغال و سکونت
	اقتصادی	- فعالیت فرامنطقه‌ای	- جمعیت‌زدایی	- ایجاد کاربری مسکونی
	زیست‌محیطی	- گودهای آجرپزی	- نبود فضای فراغت	- ایجاد فضای کودک و نوجوان

اجتماعی در عموم موارد با تکیه بر تعریفی کالبدمحور از این مناظر، عدم در نظرگیری هویت این مناظر و محدوده اطرافشان، مخاطبین اصلی و نیازهای آنها و مقیاس محلی در ارائه راهبردها تا حد سازماندهی اجزا کالبدی محدوده پیش‌رفته‌اند و با جاماندن از سایر ابعاد منظر از ارائه راه حل مناسب عینی-ذهنی و چند بعدی نسبت به شاخص‌های پایداری اجتماعی جا مانده‌اند. بنابراین در برخورد با مناظر پسا صنعتی لازم است تا با استفاده از تعریف کامل منظر و دست‌ورزبان صحیح منظر، کل‌نگری و ماهیت همزمان عینی و ذهنی این مناظر در عرصه مدیریت و عملیاتی مورد توجه قرار بگیرد و اطلاعات تمامی ابعاد مختلف این مناظر، جمع‌آوری، ادغام و در ارتباط با یکدیگر خوانش شوند. این خوانش در کنار مطالعه و نقد نحوه نگرش سایر رویکردها به معضلات گامی به سوی ریشه‌یابی مشکلات و ارائه راه‌حل‌های کامل برای رفع آنها است.

با توجه به مطالب فوق و جدول ۳، به نظر می‌رسد مخاطبین اصلی محدوده کوره‌های آجرپزی عموم ساکنین مجاور آن هستند که در سال‌های اخیر با مشکلات فراوانی روبه‌رو بوده‌اند، در نتیجه در ارائه راهبردهایی برای افزایش پایداری اجتماعی لازم است تا با درک درست از هویت محدوده و رفع نیازها، مخاطبین فعلی از کودکان تا سالمندان حفظ شوند و سپس در اولویت دوم برای افزایش سرمایه اجتماعی و عدالت اجتماعی، در برنامه‌های مدیریتی، اهدافی در جهت اتصال این مخاطبین با سایر مناطق در نظر گرفته شوند، چرا که با توجه به موقعیت منطقه ۱۹ به‌عنوان دروازه جنوب غربی تهران، منظر نهایی می‌تواند بستری مناسب برای اجرای اهداف فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی در مقیاسی فرامنطقه‌ای به‌صورت مقطعی و فصلی باشد.

بعد به‌صورت همزمان و منجر به کشف تأثیرات عناصر محدوده روی شاخص‌های پایداری اجتماعی و ریشه‌یابی مشکلات آن می‌شود. ارائه راه‌حل متناسب با توجه به این عناصر می‌تواند منجر به افزایش شاخص‌های پایداری اجتماعی شود.

در جدول ۳ براساس مطالعه میدانی محدوده و بررسی اقدامات طرح‌های فرادست ابتدا ریشه کاهش شاخص‌های پایداری اجتماعی ذکر شده و سپس با توجه به اقدامات لازم برای افزایش پایداری اجتماعی براساس دیدگاه صاحب‌نظران در جدول ۲، پیشنهاداتی کلی در جهت رفع مشکلات نمونه‌موردی ارائه شده است.

نتیجه‌گیری

مناظر پسا صنعتی کوره‌های آجرپزی منطقه ۱۹ تهران به‌عنوان نتیجه تعامل انسان با محیط اطراف خود پدیده‌ای چند وجهی، عینی-ذهنی، کل‌نگر و به تبع آن مخاطب‌محور، پویا و نسبی هستند. این مناظر اخیراً مشکلات اجتماعی فراوانی را ایجاد کرده‌اند که رفع آنها نیازمند راهکارهایی همه‌جانبه است و مجموعه‌ای از عوامل مختلف را همزمان با هم دربر می‌گیرد. ابعاد مختلف مناظر پسا صنعت به علت رابطه دائمی با بافت پیرامونیشان، متشکل از ویژگی‌های بافت شامل مسائل کالبدی، اجتماعی، تاریخی، اقتصادی و زیست‌محیطی هستند.

بررسی اسناد و تحلیل ابعاد مختلف نمونه‌موردی با توجه به شاخص‌های پایداری اجتماعی، نشانگر افول پایداری اجتماعی در محدوده است و مشکلات اجتماعی این محدوده را به غیر از مسائل کالبدی با نیازهای اهالی، فقر اقتصادی، فقر خدماتی و مسائل اجتماعی و فرهنگی (هویتی) گره می‌زند. طرح‌های بررسی شده علی‌رغم اشاره به برخی از ابعاد مؤثر در پایداری

پی‌نوشت‌ها

۱. Analytical Landscape Grammar

۲. Generative Landscape Grammar

فهرست منابع

- ابرقویی فرد، حمیده؛ منصور، سیدامیر و مطلبی، قاسم. (۱۴۰۱). مروری رویی بر نظریه‌های مرتبط با مفهوم فضای عمومی در شهر. *باغ نظر*، ۱۹ (۱۱۶)، ۸۵-۱۰۲.
- ابرقویی فرد، حمیده؛ مطلبی، قاسم و منصور، سیدامیر. (۱۴۰۲). «نظریه شکل خوب فضای عمومی» مروری انتقادی بر معیارهای شکل‌گیری فضای عمومی کارآمد در شهر. *باغ نظر*، ۲۰ (۱۲۱)، ۳۷-۵۴.
- بهارلو، معصومه. (۱۳۸۹). منظر پسا صنعتی، میراث یا متروکه؟. *منظر*، ۲ (۸)، ۶۶-۶۸.
- بهارلو، معصومه. (۱۳۸۸). *منظر خاموش (حیات‌بخشی به سایت کوره‌های آجرپزی)* (پایان‌نامه منتشر نشده کارشناسی‌ارشد معماری منظر). دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهیدبهشتی، تهران، ایران.
- بهزادپور، محمد؛ کربلایی حسینی غیاثوند، ابوالفضل و منتظر، بهناز. (۱۳۹۸). مطالعه تطبیقی مؤلفه‌های کالبدی پایداری اجتماعی در محلات قدیم و جدید شهری. *معماری و شهرسازی پایدار*، ۱(۷)، ۱۷۷-۱۹۶.
- پرتار، مهدی. (۱۳۹۲). کارکردهای دست‌ورزبان منظر پسا صنعتی. *منظر*، ۵ (۲۳)، ۱۴-۱۷.
- دانش‌مهر، حسین؛ کریمی، علیرضا و محمدی، انور. (۱۳۹۷). بررسی وضعیت پایداری اجتماعی منطقه ۷ تهران با تأکید بر راهکارهای تقویت آن. *مطالعات جامعه‌شناسی شهری*، ۸ (۲۷)، ۱-۳۸.
- سجادی، افشین؛ شیخی، محمد و جمعه‌پور، محمود. (۱۳۹۷). سنجش رابطه میان رضایتمندی شهروندان از کیفیت محیطی و پایداری اجتماعی. *دانش شهرسازی*، ۲(۴)، ۱۹-۳۱.
- عبدالله‌زاده، سیده مهسا؛ ارژمند، محمود و امین‌پور، احمد. (۱۳۹۲). ابعاد پایداری اجتماعی در کالبد محله‌های سنتی ایران، نمونه‌موردی: محله سنگ‌سیاه شیراز. *معماری و شهرسازی آرمان‌شهر*، ۱(۹)، ۳۵-۵۴.
- عطایی همدانی، محمدرضا و فتاحی آذر، سحر. (۱۳۹۰). تأثیر هویت‌مندی مکان در پایداری اجتماعی مناطق مسکونی. *شهر و منظر*، ۱۸، ۱۵-۲۵.
- غفوریان، میترا؛ افشین مهر، وحید و نوروزی‌زاده، زهرا. (۱۳۹۶). بازنمایی مولفه‌های پایداری اجتماعی مؤثر بر افزایش تعاملات اجتماعی در مجموعه‌های مسکونی. *هویت شهر*، ۱۱ (۳۰)، ۳۱-۴۲.

- Forman, R. (2002). The missing catalyst: design and planning with ecology roots. In B. Johnson & K. Hill. (Eds.). *Ecology and Design: Frameworks for Learning*. Washigton, D.C.: Island Press, pp. 85-109.
- Gates, R. & Lee, M. (2005). *Definition Social sustainability*. Vancouver: Vancouver City Council.
- Gerber, J. D., & Hess, G. (2017). From landscape resources to landscape commons: focussing on the non-utility values of landscape. *International Journal of the Commons*, 11(2), 708-732.
- Glasson, J. & Wood, G. (2009). Urban regeneration and impact assessment for social sustainability. *Impact Assessment and Project Appraisal*, 11(4), 283.
- ICOMOS. (2011). *International Scientific Committee on Twentieth Century Heritage; Approaches for Conservation of twentieth-century architectural heritage*. Madrid.
- Kefayati, Z. & Moztarzadeh, H. (2015). Developing Effective Social Sustainability Indicators in Architecture. *Bulletin of Environment, Pharmacology and Life Sciences*, 4 (5), 40-56.
- Landorf, C. (2011). Evaluating Social Sustainability in Historic Urban Environments. *International Journal of Heritage Studies*, 17, 463-477.
- Lau, L. & Chow, P. (2019). The right to landscape: Social sustainability and the conservation of the State Theatre, Hong Kong. *Sustainability*, 11(15), 4033.
- Lehenbauer, M. (2012). *Land Art as Expression of Culture, Aesthetics and Sustainability in the Regeneration of Postindustrial Landscapes* (Unpublished Master Thesis in Landscape Architecture). Institute of Landscape Architecture. University of Natural Resources and Life Sciences, Vienna, Austria.
- Lindström, K., Palang, H., & Kull, K. (2013). Semiotics of landscape. In Howard, P., Thompson, I., Waterton, E., & Atha, M. (Eds.). *The Routledge companion to landscape studies*. London: Routledge.
- Loures, L., Burley, J., Panagapolous, T. & Zhou, J. (2020). Dimension in Post-Industrial Land Transformation in Planning and Design: A Portuguese Case Study. *Journal American Society of Mining and Reclamation*, 9(3), 14-43.
- Loures, L. & Burley, J. (2012). Post-industrial land transformation – An approach to socio-cultural aspects as catalysts for urban redevelopment. In J. Burian (Ed.). *Advances in Spatial Planning*. London: IntechOpen, pp. 223-246.
- Loures, L., Heuer, T., Horta, D., Santos, R. & Silva, S. (2008). Multifunctional clusters in Post-industrial Landscapes: Rising from what's left. *WSEAS Transactions on Environment and Development*, 4(8), 619-628.
- Loures, L. (2008). Post-industrial landscapes as renaissance locus: The case study research method. *WIT Transactions on Ecology and the Environment*, (117), 292-302.
- Loures, L. (2015). Post-industrial landscapes as drivers for urban redevelopment: Public versus expert perspectives towards the benefits and barriers of the reuse of post-industrial sites in urban areas. *Habitat International*, 45(2), 72-81.
- Lovell-Anderson, L. (2016). Urban morphology phenomena: Post-industrial urban landscapes. In J.R. Anderson & D.H. Ortega (Eds.). *Innovations in Landscape Architecture*. London: Routledge.
- McKenzie S. (2004). Social sustainability: towards some definitions. In *Hawke Research Institute Working Paper Series*, No 27. Magill (South Australia): Hawke Research Institute, University
- محملی ابیانه، حمیدرضا. (۱۳۹۰). ارزیابی مفهوم منظر در طرح‌های شهری مقایسه تطبیقی سیر تکوین طرح‌های جامع تهران با تجارب جهانی. *باغ نظر*، ۸ (۱۷)، ۹۵-۱۰۴.
- مختاری ملک‌آبادی، رضا؛ مرصوصی، نفیسه؛ حسینی، سیدعلی و غلامی، محمد. (۱۳۹۳). سنجش و ارزیابی شاخص‌های پایداری اجتماعی-فرهنگی در شهرهای استخراجی. *پژوهش و برنامه‌ریزی شهری*، ۵ (۱۹)، ۹۱-۱۱۰.
- منصوری، سید امیر. (۱۳۸۹). چپستی منظر شهری. *منظر*، ۲ (۹)، ۳۰-۳۳.
- منصوری، سید امیر؛ ابرقویی‌فرد، حمیده؛ صابونچی، پریچهر؛ همتی، مرتضی و ناصری، سینا. (۱۴۰۰). *آنچه منظر نیست*. تهران: پژوهشکده هنر معماری و شهرسازی نظر.
- موحد، علی و احمدی، مظهر. (۱۳۹۷). برنامه‌ریزی بازتوسعه اراضی متروکه شهری با تأکید بر رویکرد توسعه میان‌افزا (مطالعه‌موردی: منطقه ۱۹ تهران). *برنامه‌ریزی توسعه کالبدی*، ۱ (۱)، ۵۹-۷۶.
- موحد، علی؛ کمان رودی، موسی؛ ساسان‌پور، فرزانه و قاسمی کفرودی، سجاد. (۱۳۹۳). بررسی پایداری محله‌های شهری (مطالعه‌موردی: منطقه ۱۹ شهرداری تهران). *پژوهش‌های جغرافیایی برنامه‌ریزی شهری*، ۲ (۴)، ۵۴۱-۵۵۸.
- مهندسین مشاور نقش پیراوش. (۱۳۸۴). *الگوی توسعه منطقه ۱۹*. تهران: شهرداری تهران.
- نگاری، ملکا و جوان مجیدی، جواد. (۱۳۹۴). مبانی و اصول پایداری اجتماعی و شاخصه‌های تأثیرگذار آن در معماری. *اولین کنفرانس ملی معماری و شهرسازی پایدار با رویکرد انسان و محیط*. اردبیل: موسسه حامیان زیست اندیش محیط آرمانی.
- نوریان، فرشاد و عبداللهی ثابت، محمد مهدی. (۱۳۸۷). تبیین معیارها و شاخص‌های پایداری در محله مسکونی. *شهرنگار*، ۵۰، ۴۹-۶۳.
- نوری، فاطمه و مهروان، عباس. (۱۳۹۵). سنجش ابعاد پایداری اجتماعی در فضای فرهنگی نگارخانه (نمونه‌موردی: نگارخانه کلهر شهر کرمانشاه). *مطالعات محیطی هفت حصار*، ۵ (۱۷)، ۲۳-۳۴.
- نهاد مطالعات و تهیه طرح‌های توسعه شهری تهران. (۱۳۸۶). *طرح راهبردی ساختاری توسعه و عمران شهر تهران (طرح جامع تهران)*. تهران: دبیرخانه شورای عالی شهرسازی و معماری ایران.
- نسترن، مهین؛ قاسمی، وحید و هادی‌زاده زرگر. (۱۳۹۲). ارزیابی شاخص‌های پایداری اجتماعی با استفاده از فرآیند تحلیل شبکه (ANP). *جامعه‌شناسی کاربردی*، ۲۴ (۳)، ۱۵۵-۱۷۴.
- یوسف‌زاده بکاولی، مینا و صباغ‌پور، آرزو. (۱۳۹۵). بررسی عوامل مؤثر بر پایداری اجتماعی و نقش آن در طراحی توسعه پایدار. *چهارمین همایش ملی فن‌آوری نوین صنعت ساختمان، توسعه پایدار و فن‌آوری‌های ساختمانی*. دبیرخانه دائمی فناوری های نوین صنعت ساختمان.
- Berque, A. (1995). *Les Raisons du paysage, de la chine aintique aux environnements de synthèse*. Paris: Hazan.
- Berque, A. (2013). *Thinking through Landscape* (A.M. Feenberg-Dibon, Trans.). NY: Routledge. [in english]
- Bramley, G., Dempsey, N., Power, S. & Brown, C. (2006). What is 'social sustainability' and how do our existing urban forms perform in nurturing it. *Planning Research Conference*. London: Bartlett School of Planning.
- Colantonio, A. (2011). Social Sustainability: Exploring the Linkages Between Research, Policy and Practice. In C. Jaeger, J. Tabara & J. Jaeger (Eds). *European Research on Sustainable Development*. Berlin, Heidelberg: Springer, pp. 35-57.
- Ekman, E. (2004). *Strategies for Reclaiming Urban Post-industrial Landscapes* (Unpublished Ph.D. Thesis in Urban Studies and Planning). Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, MA, USA.

of South Australia.

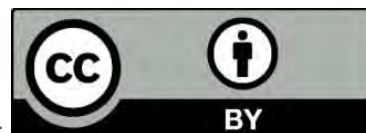
- Miller, A. (2007). *Creating Indicators of Sustainability, A social approach*. Winnipeg, Canada: International Institute for Sustainable Development.
- Moore-Colyer, R. & Scott, A. (2005). What kind of landscape do we want? Past, present and future perspectives. *Landscape Research*, 30(4), 501-523.
- Murphy, K. (2012). The Social Pillar of Sustainable Development: A Literature Review and Framework for Policy Analysis. *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 8(1), 15-29.
- Nijnika, M. & Mather, A. (2008). Analysing public preferences concerning woodland development in rural landscapes in Scotland. *Landscape and Urban Planning*, 86, 267-275.
- Olwig, K. (2010). The "Actual Landscape," or Actual Landscapes?. In R. DeLue. & J. Elkins. (Eds.). *Landscape Theory*. Routledge, pp. 158-77.

- Pulatkan, M. (2021). *Post-Industrial Landscapes in Urban Spaces*. France: Livre de Lyon.
- Raeisi, I., Kharazmi-Nezhad, A., Hafezifar, M. (2010). Architectural design principles of public spaces based on social sustainability approach: A case study in Ardabil, Iran. *Design Principles and Practices*, 4 (5), 99-113.
- Selman, P. (2008). What do we mean by sustainable landscape?. *Sustainability: Science, Practice, & Policy*, 4 (2), 23-28.
- Spangenberg, J.H. & Omann, I. (2006). Assessing Social Sustainability, The Social Dimension of Sustainability in a Socio-Economic Scenario. *International Journal of Innovation and Sustainable Development*, 1 (4), 318-348.
- Yung, E.H.K. & Chan, E.H.W. (2012). Critical Social Sustainability Factors in Urban Conservation: The Case of the Central Police Station Compound in Hong Kong. *Facilities*, 30, 396-416.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the authors with publication rights granted to Manzar journal. This is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله
 نیک‌زاد، غزل و منصورى، سیدامیر. (۱۴۰۳). افزایش پایداری اجتماعی با احیای منظر پسا صنعت (نمونه‌موردی: کوره‌های آجرپزی منطقه ۱۹ تهران). منظر، ۱۶ (۶۶)، ۲۰-۳۱.

DOI: 10.22034/MANZAR.2023.365782.2208
 URL: https://www.manzar-sj.com/article_173856.html

